

s četo vrsto „antropogenih“ elementov starejšega izvora? Ali ni tako imenovano „mestno“ podhebbe, čeprav je še vedno „prirodno“ element „antrojogena“ značaja, kaj šele. če prištejemo se kurjavo in klimatske naprave? Pa še korak naprej: vodovod, kanalizacija, razsvetljava, ali niso to tudi elementi geografskega okolja, ki 60 kajpada skoz in skoz antropogeni, ki pa vendar delujejo po fizikalnih, to je po prirodnih zakonitostih? Ali ni, če zajamemo vse skupaj, za prebivalca velikega mesta ali obsežne industrijske pokrajine to mesto ali ta pokrajina sama po sebi s svojimi, skoraj v celoti antropogenimi elementi edino realno geografsko okolje? Ali je v teh primerih sploh smiselno izgubljati čas z rekonstrukcijo prvotnega prirodnega okolja, ki se je z nekaterimi svojimi elementi morda obdržala samo še kje na obrobju, pa se tudi tam hitro umika in „antropogeno“ preoblikuje?

Ce geografsko okolje pojmuje tako — in drugače ne moremo, ce se nočemo oddaljiti od

resničnosti — zares ni razloga, zakaj ne bi gledali v njem osrednjega predmeta geografskega premotrivanja. Saj se končno ujema s pojmi „pokrajine“, „prostorske stvarnosti“, „pokrajinsko-prostorske Stvarnosti“, ali kakor že imenujemo tisto, kar zajemamo v geografskem gledanju. Pa še nekaj nam tako pojmovanje geografskega okolja pokaže, s čimer nas tudi približa resnici. Pokaže nam, da je ravno z napredujočim družbenim in tehničnim razvojem, s čedalje močnejšim zgoščevanjem prebivalstva ter z vse večjim prepletanjem prirodnih in družbenih procesov v prostoru vedno bolj nemogoče in absurdno iskati ostro mejo med prirodnimi in antropogenimi elementi okolja, s tem pa tudi ostro mejo med prirodo in družbo. Saj take meje v resnici ni. In če to spoznanje uporabimo še v opredelitvi sistema znanosti: nesmiselno in načelno nepravilno je postavljati ostro mejo med prirodnimi in družbenimi znanostmi ter — če ostanemo v geografiji — med fizično in družbeno geografijo.

Igor Vrišer i

Nekaj misli o geografskem proučevanju mest

i.

Sodobna geografija posveča čedalje več pozornosti geografiji mest, imenovani včasih tudi poleogeografija. To je razumljivo, saj so mesta med poglavitnimi žarišči človekovega oziroma družbovne delovanja in so tudi nadvse pomemben pojav ril zemeljskem površju. Število mest naglo narašča, nastajajo številna nova, obenem se dosedanja večajo in so v marsikateri pokrajini prevladujoč pojav. Priča smo tudi splošni urbanizaciji sodobne družbe. Razraščanje mest in nagla urbanizacija nista opazni le v deželah, kjer je mestna kultura že tradicija, temveč tudi v mnogih pokrajinah in državah, ki so še do nedavnega veljale kot pretežno ruralne in so mesta imela v življenju družbe močno podrejen pomen. Proces večanja, širjenja in nastajanja mest ter pospešene urbanizacije je zajel s socialistično preobrazbo družbe tudi našo domovino. Tako se je najirimer delež kmečkega prebivalstva znižal od predvojnih 76,6 o/o (leta 1931) na 51 o/o (leta 1961), v Sloveniji pa celo od 60 o/o na 32,3 o/o. Obenem je narasel delež mestnega prebivalstva. V krajih z nad 5000 prebivalcev živi v Jugoslaviji 28,8 o/o vseh prebivalcev, v Sloveniji pa 23,5 o/o (po predhodnih rezultatih popisa prebivalstva iz leta 1961), medtem ko je znašal ta odstotek pred vojno komaj 18,6 o/o oziroma v takratni Dravski banovini 12,4 o/o. Opozoriti kaže razen tega še na dejstvo, da se je zelo povečalo število velikih mest. Pred vojno jih je bilo le 15 z več kot 30.000 prebivalci, sedaj jih je že trideset,

Ze iz teh navedenih števil je razvidno, kako globok in vsestranski je ta proces v Jugoslaviji. Podobna dogajanja lahko spremljamo in ugotavljamo tudi driigod po svetu. Res je, da je šel razvoj mest in urbanizacije v vsaki deželi zaiadi različnih fizično-geografskih in zlasti družbeno-geografskih pogojev svojstveno pot, toda zaradi tega ni problematika poleogeografskih proučevanj njest nič manj zanimiva in aktualna. Geografi se dobro zavedamo, da moramo ta vsestranski proces preobrazbe naših in tujih pokrajin spremljati, tolmačiti in proučevati. Zato nas tudi ne prese- neča. da hitro narašča število znanstvenih razprav o tej problematiki, da se metodologija proučevanja izpopolnjuje in končno, da imajo geografi vedno bolj aktivno vlogo pri obravnavanju mestnih problemov.

2.

Večina mestnih geografij obravnava mesto kot obliko in člen visoko organizirane kulturne pokrajine, ki s svojim tipičnim mestnim življenjem družji skoraj vsa področja družbenega delovanja. Vendar se pri obravnavanju tako komplikiranega in kompleksnega pojava, razumljivo, pojavljajo v geografskih proučitvah mest različne smeri.

Sprva so največ pozornosti posvečali fizično-geografskim činiteljem in njihovemu vplivu na

* Članek je prirejen po predavanju, ki ga je imel avtor na seminarju predavateljev geografije Y srednji šoli,

razmestitev in razvoj mest. Mesto kot družbeno-geografski pojav so obravnavali predvsem s historično-genetskega vidika. Ta zgodovinsko-vpliv se je zrcalil v številnih razpravah o historično-topografskem razvoju naselja. Veliko pa so tudi razglabljali o fiziognomiji naselij in so skušali na podlagi tega opredeliti mesta po tipih. Čeprav se pomen tako zasnovanih proučitev ni v ničemer zmanjšal, jih vendar moramo imeti za precej enostranske. Tako na primer niso imele veliko ugotovitev o današnjih mestnih funkcijah, o odnosih med mestom in podeželjem, o vlogi mesta v pokrajini ter o odnošajih do drugih mest. Primer takih poleogeografskih študij je delo W. Geislerja o nemških mestih, Bobeka o Innsbrucku, pri nas Uroševičeva razprava o Ohridu ali na primer diskusija o razvoju Ljubljane iz pred tridesetih let. >

Mestne funkcije so tisti osnovni faktor, od katerega je odvisen nastanek in nadaljnji razvoj mesta, življenje mestnega prebivalstva, odnosi do obmestja, do podeželja in drugih mest. Prav razločno se zrcalijo tudi v zunanji podobi naselja. Zlasti so pomembne njihove družbeno-ekonomske posledice, ki prihajajo do izraza v urbanizaciji mestne okolice, širjenju mestnega načina življenja, v številnih spremembah v kmetijstvu itd. Ne preseneča nas torej, da jim sodobna poleogeografija upravičeno posveča čedalje več pozornosti. K temu novemu vidiku poleogeografije je morda največ prispevala francoska geografska šola (na primer delo Chabota: *Les Villes*, Georgea: *La Ville*, ali Soorea: *Les Fondements des Géographies humaines*, III. del). Pri nas smo dobili tudi inekaj uspešnih razprav take vrste, kot je na primer Rubičeva knjiga o Brodu, Popovičeva o Kragujevcu ali Djurioeva o Promenama u nase Ijima u FNBJ itd., med domačima pa razprava Rakoveve o Trziču ali na primer Zagarjeva Geografija trga Šentjurja. Sem sodijo tudi nekatera poročila o posebnih mestnih funkcijah, na primer o oskrbi z mlekom (Z. Vreča, Z. Zupančič, Štrbenc-Knez) ali o urbanizaciji (Klemenčičeva študija o Kamniku) itd.

Med mestnimi funkcijami so prav gotovo daleč najpomembnejše gospodarske (ekonomske) funkcije. Čeprav morda pri nekaterih mestih prevladujejo nekatere specialne funkcije (na primer obrambna, kulturno-prosvetna ali administrativna), so ekonomske funkcije vendarle osnovno gibalno prosperiteto večine mest. Zato opazamo, da skušajo številne sovjetske in poljske razprave o mestih prav posebno podčrtati ta vidik, pa bodisi, da gre za poročila o velemestih (Maergojz, Baranski, Dziejvonski) ali o manjših mestih (Kosinski). Dilema majhnih mest, trgov in podobnih Urbanskih tvorb, ki ima svoj izvor ravno v krnjenu njihovih gospodarskih funkcij, vzbujajo marsikje tudi pažnjo geografov, pri nas Melikova študija o mestih in trgih na Slovenskem). Številni so tudi poizkusi tipizirati urbana naselja po njihovih funkcijah.

Po drugi strani pa so svojstvene razmere v velikih mestih, metropolah ali pa v ogromnih konurbacijah (na primer: Bradford-Leeds, Pariz; Duisburg — Hamborn — Oberhausen) privlačevale pažnjo ne fe geografov, temveč tudi številnih sociologov, urbanistov in drugih. Pod vplivom teh gledanj je nastala vrsta socialno-geografskih in socioloških razprav, ki pa po svojem načinu obravnavanja problemov bolj sodijo v sociologijo kot pa v geografijo. Zlasti pogosto srečujemo ta dela v ameriških in francoskih znanstvenih krogih. (Kot primer naj navedem delo Parca „Human Ecology“, ali Halbwachsa „Morphology Sociale“ ali kolektivno delo več avtorjev o Parizu). Pri nas slišimo o prvih poizkusih socioloških proučevanj lokalnih skupnosti (Mlinar).

Posebna smer v geografskih proučitvah mest se je izoblikovala ob sodelovanju geografov pri obravnavanju in reševanju urbanističnih problemov. Moderni urbanizem se ne zadovoljuje več zgolj z regulativnimi posegi v mestni organizem. Za urejanje tako kompliciranega organizma kot je mesto, je potrebno temeljito poznavanje mestnih funkcij, mestne morfologije, odnosov do okolice, demografskih problemov itd. Sele na taki analitični osnovi je mogoče objektivno in znanstveno planirati mestni razvoj. Zato nas ne preseneča, da se sodobni urbanizem pri svojih urbanističnih in regionalno-planskih posegih v mnogočem opira razen ina ekonomiko in sociologijo tudi na geografijo. Geografski izsledki so toliko bolj dragoceni, ker je v njih zajet za urbanistično planiranje prepotrebni prostorski aspekt in so razen tega na kompleksen način obravnavani vsi številni faktorji, ki delujejo, se bore in se prepletajo v pokrajini. Te zakonitosti so za planerja nad vse pomembno izhodišče pri načrtovanju mesta, mesta z okolico (kar je en organizem) ali cel* regije. Seveda zahteva sodelovanje geografov pri prostorskem nlaniranju določeno prilagoditev ali, kot pravimo, aplikacijo geografskih dognanj. Lahko rečemo, da se je to sodelovanje v večini primerov obneslo ter število in vloga geografov v planerskih institucijah stalno naraščata. Nastale so tudi številne študije, ki po svojem znanstvenem prijemu, dokumentiranosti in metodologiji prav nič ne zaostajajo za drugimi poleogeografskimi prispevki. V marsičem, kot na primer v kartografskem prikazovanju, v statistični dokumentaciji, obravnavi ekonomsko-geografskih dejstev itd., pa so lahko celo vzor. V tujini poročajo o tem sodelovanju avtorji Gottmann, Šestini, Tulippe, NVilatts in Villa v knjižici, „L'aménagement de l'espace“, Tulippe v reviji Belgijskega geografskega društva, Stamp v knjižici „Applied Geography“ itd. Pri nas je nastala vrsta študij o mestih Koper, Cerčno, Cerknica, Nova Gorica, Postojna, Domžale, Radomlje, Medvode, Celje, Radovljica itd. ter nekateri metodološki prispevki Kokoleta in avtorja. !

Kljub tem, nekoliko različnim aspektom poleogeografskih obravnav pa lahko ugotovimo, da od geografskega proučevanja mest pričakujemo, da

bo prikazalo vse družbene in naravne činitelje, ki so pripomogli k nastanku, položaju in razvoju mesta ter zunanjo podobo tega dogajanja. Ali drugače povedano, obravnava mesta naj obsega: položaj mesta, vzroke in posledice dosedanjega razvoja, mestne funkcije, mestno populacijo, zunanjo podobo naselja in odnos do okolice. Razumljivo je, da s tem niso izključene raziskave specialnih poleogeografskih problemov, ki so ravno v primeru mest prav številne.

3.

Metodologija geografskega proučevanja mest je doživela v poslednjih desetletjih velik razvoj. Navzlic temu še ostala nekatera vprašanja še vedno ne dovolj razjasnjena. Zato se mi zdi pravilno, da v mojih nadaljnjih izvajanjih opozorim po eni strani na napredek, po drugi strani pa na nekatere najpomembnejše probleme.

Urbanizacija je že zelo zabrisala razlike med mesti in vasmi. Nastala je cela vrsta najrazličnejših naselij vmesnega tipa (železniška križišča, industrijska središča, turistični kraji itd.), tako da je čedajje teže potegniti ostro mejo med urbanskimi in ruralnimi naselji ali celo posebej izločiti mesta. Prvotna definicija, po kateri se mesta razlikujejo od drugih naselij po tem, da prebivalci ne žive od zemlje oziroma od agrarne proizvodnje, da mesta družijo najrazličnejše gospodarske in javne funkcije in da imajo določeno lastno organizacijo življenja in načrtno ureditev itd. nas danes več povsem ne zadovoljujejo. Prav tako se je preživelo ali zavrglo opredeljevanje mest po historičnem vidiku (podelitev mestnih ali tržnih pravic) ali po številu prebivalstva (na primer naselja nad 2000 prebivalcev). Večina novejših poskusov skuša uporabiti in kombinirati več različnih kriterijev kot na primer število prebivalstva in delež neagrarnega prebivalstva, gostoto prebivalstva, dnevno gibanje zaposlenih, gostoto zgradbe itd. Kot je razvidno, se uporabljajo funkcionalni in fiziognomični kriteriji. Čeprav je potreba po točnejši in vsestranski opredelitvi pojma mesta iz pravnih, zakonodajnih, ekonomskih, komunalnih in drugih razlogov nujna ne le pri nas, temveč tudi drugod po svetu, pa zaenkrat še nimamo nobenih predlogov, ki bi nas lahko zadovoljili v celoti. Te težave so na primer prav lepo razvidne tudi iz mednarodne statistike mest, kjer skoraj vsaka država po svoje določa mesta in njihov obseg, zaradi česar ni mogoča primerjava, prihaja do nesmiselnega tekmovanja, katero mesto je največje na svetu, katera država ima več milijonskih mest itd. Take primere poznamo tudi pri nas.

Razpravljanje o širšem mestnem položaju je, vsaj tako se zdi, v glavnem izčrpano. Za večino mest so ugotovljeni pglavitni družbeni in prirodni razlogi, ki so pripeljali do nastanka in razvoja naselja ter spremembe, ki jih je prinesel historični razvoj. Na podlagi teh konkretnih ob-

ravnjav so bile izdelane dokaj popolne klasifikacije in tipizacije položaja mest, h katerim pravzaprav ni več mogoče veliko dodati. Pač pa se je pozornost raziskovalcev mest obrnila v večji meri k legi ali tako imenovanemu topografskemu položaju naselja, zlasti v zvezi s proučevanjem prirodnega okolja mesta.

Pod vplivom posibilizma in zlasti dialektičnega materializma se je vrednotenje prirodnih pogojev in prirodnega okolja v družbeni geografiji precej spremenilo. Nekoč so mestne geografije ta pomen marsikdaj pretiravale in pri tem zašle v geografski determinizem. Sodobna poleogeografija pa posveča prirodnemu okolju še vedno obilo pozornosti, vendar jo bolj zanimajo tisti drobni činitelji, ki omogočajo ali zavirajo mestno prosperiteto ali povzročajo včasih vrsto težkoč, kot pa posplošeni vtisi o klimi, reliefu, hidrografskem omrežju itd. Lahko bi uporabili prisposodobno, da se poleogeografija poslužuje aplicirane fizične geografije. Jako na primer je za mestni razvoj zelo pomembna vrsta mikroreliefnih pojavov, kot so: petrografska zgradba, podoma ali plazovita tla, nagnjenost pobočij, poplavna ozemlja, terase in ježe, nosilnost tal itd. Pri klimatoloških raziskavah so prav tako pomembni nekateri drobni faktorji tako imenovane mikroklimne (osončenost, maksimalne padavine za kanalizacijo, sušne dobe za preskrbo z vodo, jakost in smer vetra itd.), ki pripomorejo k prednostim ali slabostim bivanja v posameznih mestnih četrtih (dim, smrad itd.). Med hidrografskimi pogoji kaže opozoriti na skorajda usodno navezanost mestnega organizma na preskrbo z vodo. V marsikateri pokrajini postaja oskrba mest z vodo zaradi nezadostnih vodnih virov (na krasu), pretiranega črpanja talnice in onesnaženja tekočih voda po industrijskih odplakah — problem številka ena. Pa ni pomembna zgolj oskrba z vodo. Prosperiteta nekaterih mest zavisi od ostalih možnosti, ki jih ima vodno omrežje (energija, prometna pot, težave s hudourniki itd.). Celo naravna vegetacija postaja za današnja mesta zelo pomembna. Služi rekreaciji mestnega prebivalstva in se marsikje vključuje v mestni organizem (Rožnik v Ljubljani, Saraj pri Skopju itd.).

V marsikateri mestni geografiji je še vedno posvečeno veliko prostora razvoju naselja, firez dvoma so taki historično geografski prerezi skozi mestno zgodovino tudi za geografa zelo zanimivi in instruktivni. Vendar pa je res, da marsikateri raziskovalec pri tem močno zaide na historična pota in pozabi, da izhaja geografsko tolmačenje mestne pokrajine iz današnjih ali če hočete, obstoječih razmer in da mora biti obravnava historičnih elementov v mestnem razvoju v skladu z njihovim dejanskim pomenom. To je toliko bolj nujno, ker je le malo mest, ki bi imela kontinuiran razvoj iz srednjega veka ali celo iz antične dobe do današnjega časa in bi se to zrcalilo tudi v zunanji podobi mesta (primorska in istrska mesta pri nas). Večidel je bilo mestno življenje večkrat prekinjeno, mesto je pa

Oelo za nekaj časa prenehate) obstajati, je bito predstavljeno, na novo zasnovano itd., da o spremembah, ki jih je prinesla kapitalistična doba, niti ne govorimo. Zlasti za jugoslovanska mesta so bili historični dogodki pogosto usodni (Turki, avstrijsko-turške vojne, srbski osvobodilni boji itd.), tako da nas inito ne preseneča, ča številni jugoslovanski geografi iz južnejših republik obširno razglablajo o pomenu teh dogodkov za posamezna mesta. Po drugi strani pa je res, da še vedno pogrešamo temeljitejših prikazov novejšega razvoja naših mest, predvsem od konca XVIII. stoletja sem. Menim, da mi nihče ne bo ugovarjal, če rečem, da sta kapitalistična in še posebno socialistična doba daleč bolj pomembni za naša urbana naselja kot pa razni interesantni primeri iz fevdalne preteklosti. In vendar naenkrat še nimamo veliko študij, ki bi nam prikazovale sile in družbeno preobrazbo naših mest v tem času (na primer: vloga trgovskega in oderuškega kapitala, pomen zemljiške in stanovanjske rente, industrializacija in obrt, gradbene špekulacije itd, v kapitalizmu ali pa socializacija proizvodjalnih sredstev, pospešena industrializacija, populacijski učinki, razrast mest, urbanizacija podeželja itd. v socialističnem družbenem sistemu).

Obravnavanje mestnih funkcij sodi med najbolj pomembna poglavja vsake poleogeografske proučitve. Od njih zavisi v marsičem smisel mestnega obstoja, položaj mesta, odnošaj do okolice in drugih mest itd. Proučevanje mestnih funkcij je pokazalo, da so dvojnega značaja ali izvora: širšega ali regionalnega in ožjega ali zgolj mestnega pomena. Prve so veliko pomembnejše. Ker živi mesto predvsem od odnosov z bližnjo in širšo okolico, so primarnega pomena vse tiste dejavnosti, ki proizvajajo ali omogočajo izmenjavo dobrin na tej relaciji. Zato jih nekateri povsem upravičeno nazivajo bazične funkcije. Pri nas se je uveljavil zanje naziv „mestotvorne“ ki je povsem smiseln. Druga skupina funkcij služi za oskrbo mestnega prebivalstva in za normalno funkcioniranje mestnega organizma. Kolikor večje je naselje, toliko pomembnejše so. Pri tem gre lahko za iste dejavnosti, le da je namen njihovega delovanja razhčen. Tako na primer je lahko velika klavnica in mesna predelovalna industrija bazična mestna funkcija, če proizvaja za ožje ali širše obmestje ali za izvoz, lahko pa je namenjena zgolj preskrbi meščanov. V drugem primeru pa funkcije ne moremo vrednotiti kot mestotvorne, temveč kot nebazično ali kot jo še nazivamo — „mestotvorne“ —, ki so razdelitev mestnih funkcij pa ne velja zgolj za gospodarske dejavnosti (industrija, obrt, promet, trgovina) temveč tudi za negospodarske panoge ali tako imenovane javne službe (uprava, šolstvo, zdravstvo itd.). Iz mestotvornih funkcij pa moramo pri večini mest izločiti še eno posebno skupino mestnih funkcij. Mesto je med drugim tudi bivališče velikega števila ljudi in je ogromna stanovanjska aglomeracija. Za njeno funkcioniranje je potrebna vrsta komunalnih naprav in raz-

ličnih služb (vodovod, kanalizacija, oskrba z energijo, razsvetljava itd.), ki omogočajo, da taka mestna skupnost lahko živi urejeno življenje. Z večanjem mestnega obsega pomen teh funkcij zelo narašča. <

Po industrijski revoluciji je postala pri večini mest industrijska predelava v teku 19. in 20. stoletja najpomembnejša mestna funkcija. Vendar je treba opozoriti, da je industrija po drugi strani najmanj tipično mestna dejavnost, kot to upravičeno opozarja francoski geograf Sorre. Industrija se resda rada veže na mesta, toda razprave v ekonomskih in geografskih krogih opozarjajo, da so za lokacijo industrijskih obratov merodajni še številni drugi razlogi. Čeprav prostorsko zelo omejena in strnjena, prinaša industrija kjerkoli se naseli, tudi v mestih, vrsto globokih družbenih in pokrajinskih sprememb, ki jih navadno razumemo pod pojmom industrializacije. Upam si trditi, da smo geografi pri obravnavanju mestne industrije, kot sploh industrije, neredko veliko preveč togi. Še vedno se držimo starih vse preveč shematičnih jaziranj in pozabljamo na zakonite nujnosti družbenega razvoja, ki jih prinaša skokoviti porast proizvodjalnih sil z industrializacijo. Čas mi ne dopušča, da bi na tem mestu opozoril na vse te spremembe, ki se kažejo v splošni intenzifikaciji drugih mestnih funkcij (prometa, poslovnega življenja, nove industrije), v preobrazbi okoliškega kmetijstva, v porastu blagovnega in denarnega prometa, v populacijski preobrazbi (migracije, socialne spremembe), v zunanji podobi mesta (proletarske četrtri), v raznih nadlogah kot so zadimljenost, odplake, smrad itd. Razumljivo je, da te ugotovitve veljajo tudi za posamezne industrijske dejavnosti, kot na primer za rudarstvo, gradbeništvo itd.

Industrializacija je v večini mest skoraj povsem potisnila v stran obrt, čeprav sodi poleg trgovine in obrambe med najstarejše mestne funkcije. Danes ima obrt vlogo drobnega specializiranega proizvodnika in zaradi tega izrazito uslužnostni pomen. Do podobne preobrazbe je prišlo tudi pri vlogi trgovine v naših mestih. Razen organizacije izmenjave dobrin je sedaj njen poglavitni smoter urejena oskrba prebivalstva z blagom. Zato novejše poleogeografske študije v vedno večji meri skušajo analizirati to novo vlogo obrti, trgovine in nekaterih drugih dejavnosti (gostinstvo) z vidika odnosov do prebivalstva in njihove razporeditve po mestnem teritoriju, torej z vidika njihovega uslužnostnega pomena. Sploh se mi zdi, da beležimo večji napredek pri proučevanju mestotvornih funkcij, kot pa mestotvornih, kjer so dognanja še vedno vse preveč splošna, nedokumentirana in neeksaktna. Kot primer naj navedem prometno funkcijo mest, ki jo vsi avtorji radi omenjajo, opozarjajo na prometni položaj in na prometne naprave, funkcije same in njihov učinek za mestni organizem pa ne analizirajo. V dobršni meri velja to tudi za javne funkcije. Od Christallerja sem smo dobili vrsto klasifikacij mest na podlagi njihovih upravnih

funkcij, toda v njihovo analizo in v spremembe, ki jih prinaša družbeni razvoj, pa se spušča le malo poleogeografov. Vse prevečkrat smo naziranjna, da obravnavanje javnih funkcij nekako ne »odi več v geografijo.

Ta predsodek, se mi zdi, se pojavlja tudi pri obravnavanju mestne skupnosti. Toda ali niso stanovanjska kriza, to je premajhen stanovanjski sklad, nepopolne in neurejene komunalne naprave, vprašanja mestnega in lokalnega prometa itd. v skoraj vseh naših mestih med najtežjimi in najdražjimi mestnimi problemi? Zakaj bi se torej izogibali proučevanja teh nalog, saj so presneto aktualne in skoraj mi vsi občutimo te probleme na lastni koži. Vsako naselje, mesta pa še posebno, tvorijo veliko družbeno skupnost, mimo tega dejstva pač ne moremo.

Ze v starejših študijah so geografi posvečali zelo veliko pozornosti mestnemu prebivalstvu, ki je prav gotovo ena izmed osnovnih prvin vsakega naselja, saj mu daje smisel in življenje. Se bolj se je ta interes stopnjeval odkar so razne sociološke ali vsaj sociološko pobarvane geografske raprave pričele opozarjati na nekatere doslej manj poznane demografske probleme mest kot na primer: socialna, ekonomska in zaposlitvena struktura, razporeditev delovnih mest in bivališč ter dnevne migracije (pendlerstvo), etnična in socialna razčlenjenost mesta itd., ki so za marsikateri kraj življenjskega pomena ali prihajajo do izraza v mestni pokrajini. Seveda vzbujajo geografsko pozornost še vedno prirodna in mehanska rast mestnega prebivalstva, ki je v naši domovini ravno v zadnjih desetletjih zaradi svoje silovitosti med pglavitnimi mestnimi problemi. Naraščanje mestnega prebivalstva se kaže na zunanaj v dveh smereh: v zgoščevanju mestnega jedra oziroma v naraščanju gostote prebivalstva in pa v načrtnem ali divjem širjenju mest v okolico oziroma s postopnim vključevanjem obmestnih naselij v mesto. V zvezi z rastjo prebivalstva se v večini mest spreminja starostna struktura (prebivalstvo se pomlajuje), družinska struktura, razmerje med prisotnim in stalno naseljenim prebivalstvom itd. Rast mestnega prebivalstva pa je treba pogosto obravnavati tudi s širšega prostorskega vidika. Tesno zavisi od funkcionalnega razvoja mesta, to je rasti delovnih mest v sekundarnih in terciarnih dejavnostih ter od depopulacije in izseljevanja kmečkega oziroma podeželskega prebivalstva. Najnovejši družbeni razvoj je prinesel pri nas v tem pogledu veliko dalekosežnih posledic za našo pokrajino.

Ni slučaj, da je pri proučevanju mest dobršen del geografove pozornosti posvečen zunanji podobi mest, saj je tu izhodišče njegovega premostrivanja. Nekateri geografi posvečajo podrobni analizi mestne pokrajine toliko pozornosti, da take študije upravičeno lahko nazivamo mestne morfologije. Kljub temu so dognanja včasih podana tako statično, da se ne moremo ubraniti vtisa, da so že močno formalistična (na primer pojem „tip grada“). Formalizmu in pretira-

nemu tipiziranjmu se lahko zoperstavimo, ce proučevanje elementov mestne pokrajine, kot na primer tloris, razmerje med zazidanimi in nezazidanimi površinami, mestne Tiiše, teritorialni razvoj mesta itd., gledamo genetično in v kar najtesnejši zvezi z mestnimi funkcijami, prebivalstvom in prirodnim okoljem. Tako kompleksno obravnavanje mestne pokrajine, ki je po mojem prepričanju zares geografsko, je v resnici tudi prineslo nekatera nova spoznanja.

Vzemimo za primer takega obravnavanja mestni tloris, ki je po navadi pravo zrcalo mestnega razvoja. Iz njega je razvidno vse načrtno in nenačrtno širjenje mesta. Čeprav je izpostavljen stalnim spremembam, je vendar toliko konservativen, da so ohranjene v njem mnoge ostaline preteklosti (ruralna naselja, razmere pred nastopom različnih katastrof, mentaliteta in tradicija prebivalstva itd.). Danes nas ne zanimajo več toliko pravilne tlorisne izvedbe, saj so redke. Pač pa so za naša mesta pomembnejše različne uspele zamisli, ki jih prinaša rhoderni urbanizem (vrtna mesta, spremenjen vertikalni profil s stolpniciami itd.). Za boljše razumevanje tlorisa je nujno, da se podrobneje analizirajo tudi njegovi elementi: zazidane (mestne hiše) in nezazidane površine (ceste, trgi, parki). Zlasti cestno oziroma ulično omrežje ter mestne hiše so deležne številnih generičnih in funkcionalnih proučitev. Veliko novosti prinašajo tehnične izpopolnitve in nove naprave. Tako na primer je prinesel avtomobilizem poleg številnih družbenih sprememb v mesta tudi povečano zanimanje za tehnično ureditev cestnega omrežja (vpadnice, parkiranje, problem garaž. prometne konice in propustnost cest itd.). Med neštetimi problemi okoli mestnega tlorisa naj omenim le še dva, to je težnja, da izgubi mesto prizvok kamenite pustinje in postane bolj zeleno in prijetnejše za bivanje ter da se spreminita gostota prebivalstva in zazidava in se na ta način bolj smiselno gospodari z razpoložljivim prostorom.

Razumljivo je, da pri proučevanju mestne strukture analiziramo še druge njene elemente, kot razvoj hiš, njihovo višino, starost, opremljenost in ekonomsko vrednost, ah pa zelene površine v mestu, športne in rekreacijske naprave itd. Vedno več pozornosti se pa posveča v poleogeografskih prikazih tudi dejstvu, da mestno ozemlje ni enotno, temveč da je razdeljeno na manjše prostorske enote ali regije, po navadi imenovane četrti. Proučevanja so pokazala, da so mestne četrti dvojnega izvora. Ze pri nekoliko večjih naseljih je mogoče opaziti, da se nekatere dejavnosti osredotočijo v določenem delu naselbine. V večjih mestih nastanejo ma ta način različne četrti: poslovne, industrijske, prometne, upravne, kulturne in šolske itd. Ta delitev — v arhitektonskih krogih pogosto slišimo zanjo izraz „coning“ — je nastala ali spontano ali pa načrtno in je tipična za skoraj vsa mestna naselja. Nalašč doslej nisem omenil stanovanjske četrti, ki bi sicer sodile med prej omenjene. Tega nisem storil zato, ker je med

obojujimi določena vsebinska razlika. Medtem ko se prve oblikujejo na podlagi določene homogenosti, so druge rezultat funkcionalno-gravitacijskega grupiranja. Večina stanovanjskih četrti pomeni manjšo družbeno skupnost, ki je nastala na podlagi gravitacije k določenemu središču, kjer so osnovna šola, trgovske poslovalnice za dnevno oskrbo prebivalcev, ambulanta, gostišče itd. Ne preseneča, če se v vsakdanjem življenju zanje vedno pogosteje sliši izraz stanovanjska skupnost.

Dokončni obračun o mestni podobi pa nam podajata v mestnih geografijah karta izrabe tal s prikazom četrti in izračun površin. Pri praktičnem delu, na primer v urbanizmu, sta ti dve zaključni analizi nepogrešljivi.

Na koncu tega kratkega pregleda pglavitnih problemov mestne geografije bi rad posvetil še nekaj besed o odnosih med mestom in regijo. V poslednjih letih je bilo o tej temi napisano ogromno del. Obravnava poteka z vidika odnošajev mesto — podeželje ali pa z vidika položaja mesta med ostalimi naselji v pokrajini. V prvem primeru so ugotavljali mestni vpliv v okolici ali vplivno območje. Pri tem se je pokazalo, da moramo razlikovati tri cone mestnega vpliva; to je mesto s predmestji, obmestje ali ožja gravitacijska cona (kjer ljudje večkrat na teden zahajajo v mesto) in širša gravitacijska cona (od koder hodijo ljudje le občasno v mesto, a jim je mesto še vedno največji center). Vse to ozemlje pod njestnim vplivom nekateri nazivajo mestna pcgija. Druga vrsta študij ne sodi med poleogeografije, saj so nastale iz poizkusov regionalizacije ali funkcionalne klasifikacije Vseh naselij v pokrajini. Ker pa imajo mesta v teh različnih shemah „centralnih krajev“ ključno vlogo, se skoraj vsako obravnavanje kulturne pokrajine znova in znova vrača k njim.

4.

Na koncu teh premostrvanj bi še rad opozoril na potrebo po proučevanju nekaterih pojavov, od katerih v veliki meri zavisi nadaljnji napredek poleogeografskih raziskav. Zelo pogrešamo širši pogled poteka in geografskih učinkov industrializacije Slovenije in ostalih jugoslovanskih pokrajin v 19. in 20. stoletju. Prav

tako so še močno nerazčiščeni vzroki namestitve, uspevanja ali propadanja posameznih industrijskih dejavnosti. Da so pri tem bili odločilni nekateri za naša pojmovanja manj znani ali, da uporabim drugačen izraz, nekласični razlogi (prometne vezi in tržišče, tehnološki postopki, dolžina transporta itd.) nas opozarjajo številne študije s področja moderne teorije lokacije (Lösch, Weber, Isard itd.). Usoda številnih mest je bila in verjetno bo tudi v prihodnje zavisela od industrijskega razvoja.

Eno od najbolj tipičnih posledic industrializacije je pojav urbanizacije. Čeprav jo občutimo in vidimo na vsakem koraku, čeprav se pod njenim vplivom dnevno preoblikuje življenje in nastajajo nove oblike naselij, vendar o tem masovnem družbenem pojavu še vedno nimamo kompleksnejših študij. Zdi se nam, ko da nismo povsem kos, da bi to obliko družbene revolucije in preobrazbe pokrajine lahko v celoti znanstveno geografsko obdelali. Res je, njeni vplivi segajo djeleč. Čutijo se v zadnji gorski kmetiji in v poslednjem ruralnem naselju. Pod njenim vplivom prihaja do množičnih tihih migracij ali pa do pojava dejanske ali vsaj potencialne depopulacije. Vse to pa se steka v naša mesta in tu oziroma v neposredni okolici prihaja do nagle preobrazbe kulturne pokrajine.

V teh družbenih razmerah pa je ostala vrsta manjših mestec ob strani, v nekakšnem zatišju, ki se je pri večini pojavilo že koncem 18. stoletja. Postopoma so izginjale njihove funkcije, predvsem tržne in upravne, tako da so v današnjem času v marsičem izgubila smisel svojega obstoja. Nekatera so sicer znala izkoristiti določene možnosti in se vključiti v moderni tok življenja, vendar pri večini to ni bil primer. Zdi se, da v geografskih obravnavah prevečkrat pozabljam nanje, čeprav lahko rečemo, da so tipičen pojav v vsej Evropi.

V teh svojih izvajanjih sem skušal prikazati pota modeme geografije mest, naštel sem različna nova dognanja, metodološke prijeme, poglede in na koncu tudi širše aspekte poleogeografskega proučevanja. Prepričan sem, da vodijo ta nova pota k aktivnejši vlogi geografije in k temu, da se geograf ne bo ustavljal zgolj pri sedanosti in preteklosti, temveč da bo lahko pokazal tudi nekatere vidike prihodnjega razvoja naših mest.

D a r k o R a d i n j a

Problematika o izhodišču univerzitetnega študija geografije na prvi stopnji

(V LUCI ZAKLJUČNIH IZPITOV NA SREDNJIH ŠOLAH)*

Z uvajanjem stopenjskega študija na Univerzi se v marsičem spreminja tudi sama struktura visokošolskega študija. Reforma terja med drugim še bolj smiselno in smotrno razporeditev štu-

dijskega dela kot doslej. Teži pa tudi za še bolj poglobljenimi študijskimi oblikami: da bi dosegli čim aktivnejše sodelovanje slušateljev v učnem procesu in s tem bolj smotrno izrabo časa ter